

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית" פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים (עמודים 91-132 בספר הלימוד)

עיקר הלימוד בפרק זה, אשר עוסק בתפיסת הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים, הוא לימוד של תפיסת הרע של הרמב"ם, הקשר של הרע לבריאה, לאדם וההשלכות של כל אלו על היחס לאלוהים. בחלקו השני של הפרק התלמיד ייחשף לתפיסתו של רבי יהודה הלוי, אשר בפתח דבריו אנו רואים עמדה מוסרית מסורתית שבו מקור עשיית הטוב והימנעות מעשיית רע קשורים לאמונה שיש "עין רואה אותו", בעוד בתפיסת רמב"ם, כפי שקיבל מאריסטו, היא שמקור עשיית הטוב צריך לנבוע מפנימיות האדם ומתכונותיו הטובות. החלק השני של דברי ריה"ל דומים דמיון רב לדברי רמב"ם המובאים לפנינו, אך סגנון הכתיבה שונה בתכלית. על אף שספר הלימוד אינו מנכח זאת, חשוב לזכור כי שינויים דקים אלו בתפיסות העולם של שני רבנים חשובים מהווים דוגמא מובהקת לעיסוק התיאולוגי אשר אפיין את "עידן האמונה" בימי הביניים, בהקשר היהודי ובהקשר הכללי.

המלצה למורה: לפני לימודה של עמדת הרמב"ם, חשוב לעמוד על המאפיינים הכלליים של תקופת ימי הביניים, בהקשר כללי ובהקשר היהודי.¹ המבוא בעמ' 92-95 נותן רקע מספק לתלמידים. אנו ממליצים ללמד שלב מבואי זה בדרך הפעלתית, כזו אשר מערבת את התלמידים. אין כמובן תחליף לכתיבה או סיכום במחברת של מספר שורות המסבירות מהי בדיוק תקופת ימי הביניים, אך בנוסף אנו ממליצים בחום לתת לתלמידים "לחוות" את ימי הביניים, ולא רק לקרוא עליהם.²

הצעות להפעלה:

א. **קריאה אקטיבית** - להכין מראש כרטיסיות עם מושגים גיאוגרפיים, שמות אנשים, יצירות וכו', אשר מופיעים בעמודי המבוא. במהלך הקריאה, כאשר תלמיד נתקל במושג שהוא קיבל הוא מגיע ללוח ומדביק אותו על ציר הזמן. (בעת חלוקת המושגים, ניתן גם לאתגר את התלמיד בכך שעליו למצוא מידע בסיסי בטלפון אודות המושג שקיבל ולהוסיפו על הלוח כאשר יגיע תורו).

ב. **עבודה יצירתית על הלוח** - לחלק את הכיתה לזוגות או שלשות ולצייד את כולם בטושים בצבעים שונים. לחלק את התלמידים לפי הנושאים הבאים או השאלות הבאות ולתת להם הוראה לעשות עבודה יצירתית, צבעונית ומצחיקה על הלוח שממנה אפשר להבין בסוף - "מהם ימי הביניים?"
שאלות ונושאים לדוגמא, לחלוקה לקבוצות:

¹ להרחבה למורה על תקופת ימי הביניים: "לגרש את חשכת ימי הביניים" - פרופ' מרים אליאב פלדון.
מבוא להגות יהודית בימי הביניים - פרופ' משה הלברטל, הקהילה היהודית בימי הביניים - פרופ' אברהם גרוסמן.
² ניתן להראות למשל קטע מהסרט "שם הורד", המתאר ויכוח בין נזירים. קטע זה מראה היטב מה את מקומה של הסמכות הדתית בתקופה זו, את היחס לקדמה ועוד.

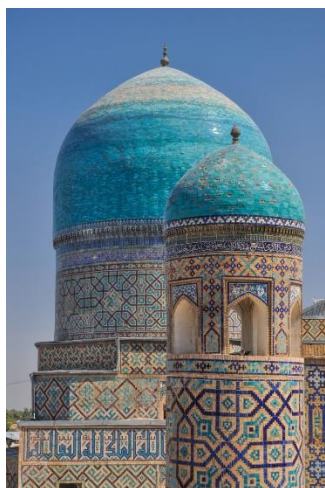
מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

- ✓ מהם ימי הביניים? למה קוראים להם ימי הביניים?
- ✓ תאריכים חשובים בימי הביניים - ציר זמן.
- ✓ איפה ימי הביניים מתרחשים? - לצייר מפה
- ✓ מי שולט ואיפה בימי הביניים?
- ✓ אלו התפתחויות יש בימי הביניים?
- ✓ איפה יש יהודים בימי הביניים?
- ✓ מי זה רש"י?
- ✓ מי זה הרמב"ם?
- ✓ מי זה רבי יהודה הלוי?
- ✓ מהו "תור הזהב" בספרד?

ג. **שיטת ג'יגסו** - כל שולחן מקבל חלק של המבוא (או החלק הכללי: עמ' 92-93 באמצע, או את החלק היהודי: מאמצע עמ' 93 עד עמ' 95). כל שולחן לומד את החלק שלו היטב ומכין שרטוט או עזר הוראה כלשהו. כשהמורה מכריז - השולחנות מלמדים זה את זה (קודם מבוא כללי ואז מבוא יהודי).

ד. לימוד משותף של המבוא בכיתה. לאחר מכן, **תחרות הכנת ממים (MEME) בנושא ימי הביניים בוואטסאפ קבוצתי או על גבי הלוח בכיתה** (יש צורך במקרן). [למחולל ממים חינמי](#)

מדרש תמונה:

בקשו מהתלמידים להביט על שלוש התמונות בעמוד 92

בעקבות ההתבוננות בתמונות, שאלו:

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

- מה רואים בתמונות? מה משותף לתמונות אלו?
 - האם ביקרתם פעם בבית כנסת? כנסייה? מסגד? היכן? מה הרגשתם בכל אחד מהם?
 - כיצד ניתן לזהות שבית הכנסת שבתמונה הוא אכן בית כנסת ולא כנסייה?
(הערה למורים: שימו לב כי התמונה מציגה בית כנסת מאוד מפואר מן המאה ה-16 בפראג, ששרד את השואה. ישנם בתי כנסת ששרדו את מלחמות העולם, אך מרבית בתי הכנסת, במיוחד בספרד, אינם גדולים כי אסור היה להם להתחרות במבני הכנסיות).
 - מה מאפיין את מבנה הכנסייה? (הכנסיות ברובן גדולות מאוד, התקרה גבוהה והיא משרה על האדם תחושה של קטנות אל מול האל, או אל מול הממסד הכנסייתי/הדת, לעומת בתי כנסת שמטבעם הנם בתי התכנסות של הקהילה ולא נועדו לעורר בהם תחושת קטנות).
 - מה מאפיין את המסגד המפורסם שבתמונה? (המוסלמים, כמו היהודים, נמנעים מציורים בכנסיות, ובוודאי לא יציירו את אלוהים. "לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה"). על כן האסלאם פנה לעיטורים שאינם ציורים. הצבע הכחול, לפי האסלאם, הנו צבע שמרחיק את כוחות הרוע בעולם).
- ימי הביניים מכונים "תור האמונה" – הכנסייה הנוצרית שלטה באירופה, האסלאם במזרח התיכון, צפון אירופה וחלקים מאסיה, ואילו היהודים שחיו במקומות אלו ניסו להמשיך את דרכם כמיעוט, לעיתים מיעוט מושפל ונרדף, ולעיתים (בעיקר ביתור הזהב של יהודי ספרד) כמיעוט שמשלבים בחברה ובמדינה.

חלק א' - תפיסת הרע של הרמב"ם

כחכנה, אנו ממליצים למורים בחום לצפות בשלושת הסרטונים המסכמים פרק זה, בעמוד היוטיוב שלנו:

1. ["הצופן של מורה נבוכים" - איתן כהן.](#)
2. ["בעיית הרע בספר הכוזרי לריה"ל" - איתן כהן.](#)
3. ["בעיית הרע במורה נבוכים" - איתן כהן](#)

כיצד להציג את הרמב"ם?

בהנחה והתלמידים טרם נפגשו עם דמותו של הרמב"ם באופן רציני, חשוב מאוד לעמוד על דמותו על מאפייני הגותו. לכן, לאחר קריאה קצרה על חייו של הרמב"ם אנו ממליצים שאת דברי המבוא על הגותו (עמ' 97-99) תעבירו בצורה שמפעילה יותר את הכיתה.

הצעה לפעילות מתודית: הדבקת פתקים עם המושגים או ההיגדים הבאים על הלוח:

- ✓ למי נכתב מורה הנבוכים
- ✓ רציונליות מול רגש
- ✓ אריסטו והשפעתו של הרמב"ם

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

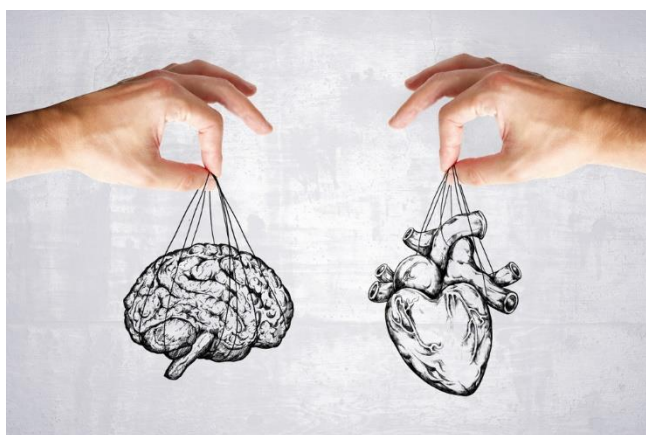
מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

- ✓ מה ניתן לומר על אלוהים? מופשט? חומרי?
- ✓ הייעוד של האדם
- ✓ בחירה חופשית?
- ✓ מה הרמב"ם חושב על סיפורי התנ"ך?³

ניתן לחלק את הכיתה לפי הנושאים הקצרים שבפתקים והתלמידים כותבים על הלוח סיכום קצר של הנושא. לבסוף על המורה לאסוף במליאה את הנושאים השונים ו"לחבר את הקצוות".

מדרש תמונה:

אנו ממליצים להיעזר בתמונה בעמ' 98 המציגה לב ומוח, כמעין סיכום של הפעילות. ניתן לשאול את התלמידים - האם לדעתכם היחס לאלוהים הוא רגש או מחשבה רציונלית? מה כדאי שהוא יהיה, לדעתכם? כאמור, לפי הרמב"ם, היחס אל האלוהים ראוי שיהיה יחס רציונלי, שכלי, משום שהאל הוא השכל המושלם. יתרה מזאת, למעשה זו הדרך האמיתית היחידה "להתקרב" אל האל או לחיות חיי אמת מול האל. ענייני "הלב", הרגשות השונים, על אף חשיבותם הרבה בחיים אינם מובילים אותך על האמת דווקא, שהיא, "מעבר

לטוב ולרע", מעבר לרגשות ולנטיות השונות שלנו. בהתייחסות לתמונה אנו מציעים למורה להדגיש שוב את מסלול ההתנגשות של תפיסה כזו עם סיפורי התנ"ך אשר מבטאים דמות אלוהים שמאפייניה אנושיים מאוד, בעלת מנעד רחב של רגשות וקווי אופי. גם היחס האנושי כלפי האל בספרות המקרא אינו היחס הראוי אליו מתכוון הרמב"ם. כידוע, רק קריאה פרשנית יצירתית של הרמב"ם תיצור הלימה בין תפיסתו ובין הכתוב במקרא.

³ אפשרות נוספת: צפייה בקטעים מן [הפרק השלישי בסדרת "הנשר הגדול"](#) העוסקת בדמותו של הרמב"ם. פרק 3 מתמקד בפרויקט של מורה נבוכים. ניתן לצפות בכיתה ולבקש מן התלמידים להכין דף תגובה לפרק, או לענות על מספר שאלות מלוות.

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

להלן התייחסות לשאלות בספר, המלוות את דברי המבוא על הרמב"ם, בעמוד 100 :
בשאלה 1: אדם שלם לפי הרמב"ם זהו אדם רציונלי, שהגיע לדרגת ידיעה גבוהה של המציאות ושל העולם, דרך לימודים של החכמות השונות. אדם יכול להגיע לדרגה זו וזה תלוי בעיקר בהכרעתו שלו, להשתלם בתחום האתי ובתחום הפילוסופי-שכלי.

כהקדמה **לשאלה 2** אנו ממליצים לשאלה זו גם [להאזין בכיתה לפיוט "יגדל אלהים חי"](#)
כמו כן, כרקע למורה רצוי לקרוא על ["ג עיקרים לרמב"ם"](#)

העקרונות הפילוסופיים הרציונליסטיים של הרמב"ם אשר מופיעים בפיוט זה : אחדות האל, מופשטותו, היותו סיבת הסיבות, קודם לכל, אין הוא דומה לכל דבר אשר נברא. במילים אחרות - מדובר באל שהוא מעבר לקטגוריות של הכרה אנושית. נוכח עקרונות רציונליסטיים אלו - עלינו להבין כיצד הרמב"ם מתמודד עם "בעיית הרע" בעולם האמונה.

מכיוון שאנו נמצאים כבר בעיצומו של התהליך הלימודי, התלמידים כבר מבינים את הבעייתיות המיוחדת שנוצרת לדת מונותאיסטית נוכח הרע בעולם, עם זאת, תמיד כדאי להזכיר שלוש הנחות שמתקשות לדור תחת כפיפה אחת :

1. **האל הוא כל יכול וכול יודע**
2. **האל הוא טוב מוחלט**
3. **האדם חווה ורואה שיש רע בעולם**

כל תיאולוגיה תנסה להתמודד עם שלוש הנחות אלו, כאשר השתיים הראשונות מאותגרות תמידית על ידי ההנחה השלישית. ניתן גם לציין בפני התלמידים את גודל האתגר התיאולוגי כאן על ידי כך שההנחה השלישית (שיש רע בעולם) היא ההנחה המגובה ביותר בעובדות ובחוויות מתוך שלוש ההנחות. בניגוד לכל יכולתו ולטובו המוחלט של האל, שאינם תמיד נוכחים בפני האדם והם בגדר אמונה, חווית הסבל והכרת הרוע היא חוויה בלתי ניתנת לערעור. היא מהווה מסד קיומי עמוק לכל אדם ויש בה כדי לערער ברצינות על שתי ההנחות הראשונות.

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

על מי מוטלת האחריות לרע בעולם (מורה נבוכים, חלק ג', י"ב) – עמ' 101
משום שהטקסט של הרמב"ם ארוך עבור התלמידים, אנו ממליצים בחום על מערך השיעור הבא:⁴

על מי האחריות על הרע בעולם? / רמב"ם, מו"נ, חלק ג' פרק י"ב

שאלת פתיחה: האם לתחושתכם יש יותר רע או טוב בעולם?
הצעה לפעילות מטרימה: כל תלמיד ישאל שלושה צעירים ושלושה מבוגרים שאלה זו, ויביא את התוצאות לכיתה. עוררו שיח בנוגע לתשובות השונות שעלו, הבחינו בין הדמיון לשוני בתשובות.

טקסט מקור: על מי האחריות על הרע בעולם? (עמ' 106-101)

שורות 1 – 15

בשורות אלו הרמב"ם משיב על התפיסה של אנשים רבים לפיה יש יותר רע בעולם. תפיסה מוטעית זו כ"כ נפוצה עד שאנשים משכילים כמו אלראזי היו שותפים לה.
(הערה למורה: חשוב בשלב זה לייחד מספר מילים על [אלראזי](#) (ראו גם תמונה בעמוד 101 למטה).
הרמב"ם מבקר את אלראזי שטוען שיש יותר רע בעולם מאשר טוב. אלראזי שניסה לבדוק את הדברים אמפירית, לפני שהוא הכריע בסוגיה זו, הגיע למסקנה כי רגעי הסבל של אדם רבים מרגעי ההנאה והאושר שלו. מסקנתו של אלראזי לגבי העולם מביאה אותו להתנגד לתפיסת האל כרחום ורב חסד, אשר כל הנובע ממנו טוב צרוף. הרמב"ם מתנגד לתפיסה אלראזי, אך טרם מנמק מדוע.
תרגיל: בקשו מהתלמידים לסמן את המילים מהן אנחנו מבינים את **אי הסכמת** הרמב"ם ("טעות, הזיותיו, דמיון, בורות, עניין שבדה"...)

שאלה שניתן לשאול את התלמידים לפני המשך הקריאה: מדוע לדעתכם הרמב"ם מתנגד לתפיסה של אלראזי כל האל לא רק טוב?

שורות 15 – 34

באופן כללי, בשורות אלו הרמב"ם תוקף את העמדה של אלראזי כעמדה אנתרופוצנטרית (ממוקדת באדם). רק מעמדה כזו ניתן לחשוב כי ישנו יותר רע מטוב בעולם. עמדה זו מוטעית כמובן לפי הרמב"ם.

⁴ המהלך הפדגוגי המופיע בתת פרק זה נוסח לראשונה על ידי המורים אביבית מועלם, אודי גבעון ושירה גינסור. תודתנו נתונה להם.

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

כדאי לחלק את הקריאה לשלושה חלקים:

שורות 15 - 17

אלראזי ניסה לטעון טענה סטטיסטית: הוא ספר את הרעות את שיש בעולם לבני האדם כפרטים. הבעיה היא שטענה זו מבוססת על תפיסה אנתרופוצנטרית. כלומר, ההסתכלות של אלראזי היא ברמת "המיקרו", מלמטה למעלה, כאשר היא אמורה להיות ברמת "המאקרו" - מלמעלה למטה.

שורות 18 - 26

האדם החכם צריך להסתכל תמיד מעבר לאנתרופוצנטריות שלו, הוא לא מרכז העולם. השיפוט של האדם את העולם מנקודת מבטו "הקטנה" היא שגויה לחלוטין. לטעון שיש ריבוי של רעות בעולם זו טענה שמבוססת על טעות, הזיה. הרי מה שמכונה רע על ידי האדם, קורה רק לאדם, ולא לשאר הדברים מהם מורכב הטבע (שהם רבים מאין ספור – גלגלים, כוכבים, יסודות, מחצבים, צמחים, בעלי חיים...)

הצעה: ניתן להמחיש לתלמידים את אי מרכזיותו של האדם ביקום בעזרת תמונה של מערכת השמש ([קישור לתמונה](#)). כדאי לשאול את התלמידים: **איפה כדור הארץ? מה ניתן ללמוד על היחס לחיים מהתמונה הזו?** (שכמובן לא היתה ידועה בימי הביניים, אך יש רמז להבנה כזו בדיבור על "הגלגלים והכוכבים") בעקבות התמונה ניתן להעלות שאלה למחשבה ודיון:

האם הידע שהתלמידים רכשו עכשיו (או הזכירו לעצמם) אודות מקומו הקטן שהאדם תופס ביקום הגדול, משנה משהו ביחס לרעות כלשהן שקורות להן?

המחשה: אם בערב (חס ושלוש) התלמיד יחליק וישבור רגל / או שיגנבו לו את האופניים, האם הידע הזה שלמדנו עכשיו יעזור לו להתמודד?

המשך הקריאה בטקסט: לא רק שתפיסה זו מתמקדת מדי ברעות הנופלות על האדם, אלא שהיא טומנת בחובה פליאה על רעות אלו, על אף שלרוב, רעות אלו מתרגזות על האדם בשל מעשיו, למשל פגיעה בבריאות הגוף בשל אכילת מאכלים גרועים.

(הערה למורים: חשוב בקטע זה להתייחס לדוגמת המשגל המוגזם המביא לידי עיוורון, ולתת את ההקשר ההיסטורי של רפואת ימי הביניים).

שורות 27 – 33

ההסתכלות הנכונה מביאה למסקנה שהאדם הוא דבר כמעט חסר ערך ביחס למציאות כולה, בטח ביחס למציאות עליונה כגון כוכבים, הגלגלים וכדומה. המציאות איננה בשביל האדם, אלא האדם הוא בתוך המציאות, והוא גם אינו חלק מרכזי בה. הוא מצוי נכבד ביותר בתוך עולם החומר כמובן (זאת בשל הפוטנציאל השכלי שלו) אך אין זה אומר שהוא מרכז המציאות, לא החומרית ובטח שלא המציאות בכללותה, הכוללת גם אלמנטים רוחניים ודקים יותר כגון הגלגלים.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

ניתן להזכיר בהקשר זה את המשנה במסכת סנהדרין (לח, ע"א): "תי"ר אדם נברא בערב שבת ומפני מה שלא יהו המינים אומרים שותף היה לו להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית דבר אחר שאם תזוח דעתו עליו אומר לו יתוש קדמך."

העשרה מומלצת: עולם הרוח ועולם החומר

לאחר קריאה הטקסט כדאי להתעכב עם התלמידים ולזהות את התפיסה הפילוסופית העומדת ביסוד ההבחנה של הרמב"ם בין האדם ועולמו, ובין "המציאות העליונה" – ההפרדה בין עולם הרוח ועולם החומר. עולם הרוח (אליו שייכים הגלגלים, "המלאכים", וכמובן האלוהים) הוא עולם שאינו מתכלה ומתקלקל. הוא עולם סטאטי ולא ניתן לשינוי. לעומת זאת, עולם החומר נאמן לחוקי ההתהוות והכיליון. הוא עולם דינמי, לא נצחי ומשתנה. בעצם השינוי והדינמיות של עולם החומר מצוי גם הרע (המוות, ההתכלות, הזמניות), אך גם הטוב (ההתחדשות, השינוי).

סיכום קצר של הנאמר עד כה (כולל השוואה לתפיסה הדואליסטית):

התפיסה הדואליסטית	אלאראזי	רמב"ם
יש ישות טובה וישות רעה בעולם. מכאן נובע שיש אל שאחראי לטוב, ואל שאחראי לרע ויש מלחמה מתמדת ביניהם, שבני האדם, כפסיביים, סובלים ממנה.	בעקבות הסתכלות על העולם ועל בני האדם גילוי כי מרבית בני האדם רואים בעולם מקום של סבל ורוע. מכאן נובע שהאל שברא עולם זה הוא רע. תפיסה פסימיסטית.	האל שברא את העולם הוא טוב, ורק טוב. מכאן נובע שהעולם הוא טוב. הטעות היא בדרך ההסתכלות של האדם. יש לראות את המציאות בצורה נכונה. העולם כולו טוב – וכשנבין שבני האדם אינם מרכז העולם, ואנו חלק ממהות הרבה יותר גדולה, ממערכת רחבה יותר – נבין שהעולם למעשה טוב.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

שורה 38: הצגת המהלך: 3 סוגים של רע בעולם לפי הרמב"ם,
 שורות 39 – 65: הרע הראשון, השני והשלישי. אנו ממליצים לקרוא שורות אלו "קריאה פעילה", מלווה
 בטבלה על הלוח.

סוג רע ראשון: טבעי	סוג רע שני: חברתי	סוג רע שלישי: עצמי
<p>רע טבעי- רעות שנגרמות כתוצאה מכך שהאדם, והעולם עשויים מחומר שלעיתים נפגם ותמיד סופו להתכלות. דברים שלאדם אין שליטה עליהם - כמו הזדקנות, מחלות מסוימות, המוות כשלעצמו. תופעות טבעיות שונות כגון שיטפונות ורעידות אדמה, הנחשבות בעיני האדם כאסון.</p> <p>הרמב"ם מסביר שרע זה נגרם כי בעולם החומרי שלנו אין התהוות ללא כיליון (כליון זה טבוע במערכת), וכי סוג רע כזה הוא נדיר (ברוב הימים אין אסונות טבע, רוב הילדים נולדים בריאים...)</p>	<p>רע חברתי- פגיעת בני אדם זה בזה, למשל ע"י פשעים או מלחמות וכו'. סוג זה נפוץ יותר מן הראשון, אבל עדיין אינו גורם מרכזי לחוויית הרע בעולם.</p> <p>הצעה לדיון בכיתה: ניתן לשאול את התלמידים מה לדעתם גורם לאנשים לפגוע באחרים?</p>	<p>רע עצמי- נזקים שבני האדם גורמים לעצמם. רע זה מאפיין כמעט את כל בני האדם. רע זה נובע מהרגלים רעים של בני האדם. בני האדם מתאווים לדברים חומריים, שאין להם סוף וגבול, ולכן תמיד יהיו מתוסכלים ולא מסופקים. לדוגמה: התמכרות לאכילה, לשתייה ולמין באופן בלתי נשלט. והעיסוק בתשוקה זו. התנהגות זו מובילה לכך שהאדם יוכל לסבול ממחלות פיזיות כמו התקף לב שנובע מעודף משקל, עישון שעלול לגרום לסרטן ריאות וכו', וכן להפרעות כמו חוסר שקט, דיכאון ועוד.</p>

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

מדרש תמונה לסוג הרע השני: "גרניקה" של פאבלו פיקאסו

הדיון בסוג הרע השני הוא הזדמנות מצוינת להתמקד ביצירת המופת המודרנית המלווה את הפסקה ואף להקרינה בגדול על הלוח.

כדאי לבקש מהתלמידים לנסות לזהות מה רואים בציור ולרשום על הלוח את מה שזיהו. רקע על היצירה: גרניקה (Guernica) היא אחת מיצירות האמנות המפורסמות של פבלו פיקאסו שצוירה בשנת 1937. התמונה צוירה כתגובה להפצצת העיירה הבאסקית גרניקה ב-26 באפריל 1937, בזמן מלחמת האזרחים בספרד על ידי הנאצים, הפצצה שגבתה כ-1,600 הרוגים ועוד אלפי פצועים. הציור הוצג בפתח ביתנה של ספרד הרפובליקאית בתערוכה העולמית של פריז (1937). פיקסו לא רצה לתאר רק את המקרה הספציפי של העיירה הספרדית גרניקה שהושמד על ידי הנאצים, אלא לצייר תמונה תעורר בצופים את תחושות הכאב והסבל המשותפות לכל המלחמות. פיקסו החליט שצבעי הציור יהיו שחור, לבן ואפור כצבעי תצלומי העיתון שתיעדו את האירוע בגרניקה, וכן כדי ליצור את הרושם כי היצירה מעבירה את העובדות, את המראות כפי שהיו - כפי שעיתון מעביר עובדות.

בציור לא מתוארים מטוסי קרב או פגזים; מתוארים רק אזרחים פשוטים. כל דמות בציור נושאת עמה משמעות סמלית מסורתית: אישה המחזיקה לפיד היא תזכורת לפסל החירות בניו יורק, חייל מת האוחז בחרבו השבורה הוא סמל לגבורה, הסוס הגוסס בזעקה מזכיר את הסוס מציור של הצייר הספרדי גויה (שניים במאי 1808). ראש השור הוא סמל המזוהה עם ספרד שניתן לפרשנויות שונות כמו לכוחות הרשע.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
taliaag@education.gov.il מוזמנים לשלוח חומרים נוספים:

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

בכל הדימויים בולט הכאב המשותף לבני האדם ולבעלי החיים. פיותיהם של הדמויות ובעלי החיים פעורים, כולם מאוימים ומפחדים, חלקם גוססים וחלקם מתים. העששית ונורת החשמל, שני מקורות אור, מבטאים שני עולמות מנוגדים: העששית מרמזת על חיים פשוטים כפריים, לעומת נורת החשמל המסמלת את הקידמה הטכנולוגית אך היא מוקפת חודים המסמלים הרס ולא דווקא קידמה. (המילה הספרדית לנורה היא Bombilla, המזכירה בצלילה שלה את המילה bomb, פצצה).

כאשר הוצג הציור לראשונה נשאל פיקאסו על ידי הקצינים הנאצים "האם אתה עשית את זה?" ובתגובה ענה: "אני לא עשיתי את זה, אתם עשיתם את זה."

משימה: 3 סוגי הרע בעולם

אחרי שראינו מה המניע של הרמב"ם להציג את 3 סוגי הרע/קלקולים בעולם, נתרגל את הנושא. בקשו מהתלמידים לענות על המשימות והשאלות הבאות:

1. כתבו שלוש דוגמאות המביאות לידי ביטוי את שלושת סוגי הרע שמציין הרמב"ם.
 2. איזה סוג רע בישראל של היום הוא הנפוץ ביותר לדעתכם? נמקו תשובתכם.
 3. פתחו עמוד 108 בספר וצינו:
- א. איזה סוג רע מופיע בסיבות התמותה באופן הרחב ביותר ברמה העולמית (בעמודה ימנית)?
- ב. נסו לנסח הבדל בין סיבות התמותה במדינות העניות לבין סיבות התמותה במדינות העשירות [במדינות העניות - החוסר גורם לתמותה; במדינות העשירות - העושר גורם לתמותה]
- ג. איזה סוגי רע מופיעים בטבלה? בחרו 5 סיבות מוות, וצינו איזה סוג רע לדעתכם גורם לכך (ניתן לציין יותר מסוג רע אחד לכל סיבה)
- ד. שאלת מתקדמים: בחרו סיבות נוספות אליהן לא התייחסתם בסעיף ג.

מדרש תמונות עמוד 109:

הביטו בשתי התמונות ושאלו את התלמידים:

- מה המשותף לשתי התמונות?
- איזו תמונה מתקשרת יותר לסוג השני ואיזה לסוג השלישי?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני
תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.
מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

המשך קריאה בטקסט – התעמקות בסוג הרע השלישי:

שורות 70 - 86

על ההתמכרויות ומחלות הנפש: קווים לדמותו של הרע השלישי. בשורות אלו הרמב"ם טוען כי מחלת הנפש הנפוצה ביותר היא ההתמכרות למותרות והרדיפה אחריהן. "תשוקה היא דבר שאין לו סוף. הדברים ההכרחיים תמיד מוגבלים... השאיפה למותרות היא אינסופית"; הוא מביא דוגמאות להמחיש את הטיעון שאנשים שיש להם מותרות - ירצו עוד ועוד (בקשו מתלמידים להביא דוגמאות לכך בימנו...).
לטענת רמב"ם, האדם הבור, תמיד ימשיך לשאוף למטרות נוספות וכשהוא אינו משיג אותן הוא יהיה שרוי בצער רב, ויסקן את חייו כדי להשיג מטרות נוספות.

כדאי לשלב כבר בתחילת הקטע את המשימה הבאה:

✓ הכינו רשימה של 10 דברים שאתם **צריכים** בחיים + 10 דברים שאתם **רוצים** בהם. עוררו דיון על פי תשובות התלמידים במליאה. שאלו - כמה מהדברים שאנחנו רוצים - הם דברים שאנחנו באמת צריכים, וכמה מהדברים הם דברים שהם חשקים ומותרות!?

(שאלה 9 בעמ' 107) על הלוח (כל תלמיד עונה לבד במחברת):

הרמב"ם כותב: "הדברים ההכרחיים כולם מוגבלים וסופיים. אבל השאיפה למותרות אינסופית".
הסבירו את דבריו, והביאו דוגמה מחייכם לדבר "הכרחי" לעומת "מותרות". נסו להדגים את טיעונו של הרמב"ם באמצעות הדוגמאות שלכם.

למשל: פיזית אני צריך X אוכל כדי להתקיים, Y מים, מחסה וכו' – אך ביחס למותרות: יציאה למסעדות ולאכול בחוץ - לחפש אוכל "טעים" / בריא יותר, הרצון לפלאפון נייד "חדש יותר", בגדים "אופנתיים" (= עדכניים יותר לעכשיו)... והרי אין לזה סוף.

שאלות לדיון:

1. אילו סוגי "התמכרויות" אנחנו מכירים? במה מתבטאות ה"התמכרויות" הללו?
2. האם יש התמכרות "רעה"? מול התמכרות "טובה"?
3. מתי ה"התמכרות" הזו הופכת ל"נורמה" (אם בכלל)? האם זה לא פשוט הופך להיות "צורך בסיסי" או "דרך חיים"? (למשל - התמכרות לספורט / תזונה טובה - שיכולה להיות שלילית; אם זה קיצוני זה יכול לפגוע ברמה הפיזית וגם ברמה החברתית – לא יוצא למסעדות, רק מטיף לאחרים...)
4. האם ניתן להגדיר באופן אובייקטיבי מה "הכרחי" ומה "מותרות"? או שזה תלוי חברה / נסיבות?
5. מה הרמב"ם לדעתכם היה עונה על זה? (תשובה: מבחינה גופנית, האדם לא זקוק להרבה מעבר

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

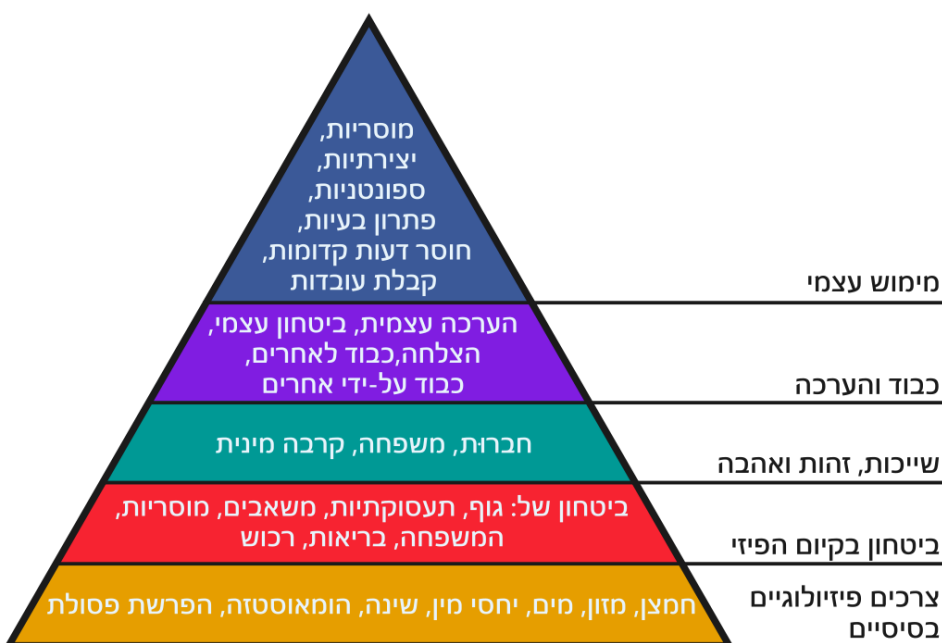
מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

למזין ולהכרחי, לעתים מבחינה נפשית הוא זקוק ליותר ולא צריך להתעלם מכך, משום שגם אורח חיים סגפני יכול לסכן את האדם (פיזית ונפשית). בכל מקרה, אורח החיים של האדם אסור שיהיה מבוסס על רדיפת המותרות וההתמכרות אליהן. ההכרחי, המזין, הוא גם הנכון והראוי, כבסיס לאורח חיים נכון. בכל הקשור לחיי התרבות והצריכה של האדם – אין הם דברים מבוטלים, אך במידה. בכל מקרה הם בגדר אמצעי בלבד, לתכלית עמוקה יותר וחשובה יותר- לחיות חיי תבונה והשגה שכלית, בשיאם נמצאת גם הכרת האל).

העשרה: טבלת הצרכים של מאסלו

אנו ממליצים להשתמש בטבלת הצרכים של מאסלו ([קריאה נוספת על מאסלו והתיאוריה](#)) ואף לציירה על הלוח. הטבלה כידוע מחלקת בין הצרכים הבסיסיים והפיזיולוגיים ובין הדרגות הגבוהות יותר המתקשרות לדברים מופשטים כגון הערכה חברתית, הצלחה ואף מימוש עצמי. בסה"כ הטבלה מייצגת תפיסה אינטואיטיבית מאוד של טבע האדם וצרכיו, וניתן בעזרתה להמחיש את הבעייתיות שמוצא הרמב"ם בהרגלת הנפש לתשוקה האינסופית למותרות. למשל: השתוקקות מוגזמת לפרסום יכולה לפגוע בצורך בסיסי יותר כגון

ביטחון פיזי (דוגמא מובהקת מעולם התלמידים - שימוש חושפני באינסטגרם), התמכרות למאכלים רעים יכולה לפגוע בשלבים שונים בפירמידה (בשלב הבסיסי ביותר בבריאותו של האדם, ובשלב הגבוהים יותר בהערכה עצמית נמוכה בשל השמנת יתר, ביכולת לייצר קירבה מינית ועוד).

שורות 87 - 90

מי אשם ברע השלישי לפי ההמונים?

אי הבנתם של ההמונים כה עמוקה עד כדי כך שהם נוטים לחשוב שהאל חסר אוניס בכך שהמציאות שיצר איננה מספקת עבורם את כל מושאי ההתמכרויות שלהם. התסכול הלא מוצדק כלפי המציאות הופך

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

לתסכול כלפי האל, בעוד שלמעשה, מקור התסכול איננה המציאות, אלא ההתמכרות עצמה. בבורותם, ההמונים מאשימים את העולם ואת בוראה "כאילו אין תכליתה של המציאות אלא לענג את השפלי".

שורות 91- הסוף

כפי שלמדנו קודם, רוב האנשים חווים סבל ברע השלישי, באי השגת מותרות. מבחינתם העולם הוא מקום נורא משום שלא הצליחו לממש את תאוותיהם.

לאחר שסיים להציג את תיאורו של הרע השלישי ואת ביקורתו עליו, הרמב"ם מציג את תפיסת המציאות הנכונה של "המעולים החכמים". הרמב"ם מסכים שלאדם יש צרכים גופניים מסוימים, אך על בני האדם לשלוט בתאוותיהם, לא לרצות עוד ועוד דברים חומריים. הדבר היחיד שאין לו גבול, זה החוכמה והדעת, ועל בני האדם לרדוף להעשיר את ידיעותיהם ועולם הרוחני כל ימי חייהם ("השגת האל"), ובכך ימצאו אושר אמיתי ולא יחוו תסכול מתמשך.

הרמב"ם מתאר את האדם הראוי - לא כדמות פאסיבית החווה רוע ומחפשת סיבות חיצוניות לרעות שהיא חווה, אלא כדמות אדם אקטיבי שיכול להימנע מהרעות (מהסוג שני בחלקו, ומהסוג השלישי ברובו) משום שהוא משקיע את מאמציו בניסיון להשיג השגה שכלית של אלוהים.

משימה: מבקרים בקניון

1. חשבו על הביקור האחרון שלכם בקניון:

- מה היתה מטרת הביקור בקניון?
- מי יזם את הביקור?
- האם קניתם משהו?
- האם הדבר שקניתם היה משהו שאתם צריכים?
- כיצד הרמב"ם היה לדעתכם מגיב לביקור שלכם בקניון?

או:

- תארו ביקור של הרמב"ם בקניון - מה לדעתכם היה קונה?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

מדרש תמונה: עמוד 106

בחרו אחד מן האיורים המופיעות בעמוד זה, והסבירו כיצד הוא מפרש את דברי רמב"ם בנוגע לימין השלישי של רע?

האיור הימני: מתארת את הרדיפה המתמדת אחר הישגים חומריים:

כסף, מעמד, שיעבוד לעבודה. רעיון זה בא לידי ביטוי בכל הימין השלישי, בין השאר גם בעמוד 106 שורה 101: "הכוחות וההכנסות אוזלים במה שאינו הכרחי עד שאף ההכרחי אינו נמצא"

האיור השמאלי: הקשר של איור זה לטקסט מעט יותר אינטואיטיבי. ניתן לבקש מהתלמידים להסביר ולפרש את האיור, ובהחלט לקבל גם דעה הרואה בה עידוד לאינדיבידואליזם, חופש הביטוי, ביטחון עצמי וכדומה. מצד שני, ביחס לדברי הרמב"ם, ניתן לראות כאן איור המבקר את האדם ששם את עצמו במרכז: אנו רואים אדם העומד במרכז תאורת הבמה, ראשו מופנה כלפי מעלה, והוא "מחצרך" בקול רם: "אני, אני, אני". לאורך כל הפרק רמב"ם מדגיש שחשוב לאדם לשמור על פרופורציות. אם ישפוט את העולם רק מנקודת מבטו האישית, הרגעית – ייתכן שיראה רק רע, ויגיע למסקנה שהאל רע. האדם יכול להגיע להישגים רוחניים גבוהים ביותר, אך לא על ידי הצבת טובתו האישית ורווחתו הפיזית במרכז. זוהי נקודה מרכזית בוויכוח עם אלראזי, ובאה לידי ביטוי גם בעמוד 105 שורה 81-83: "מטרתו בזאת להשיג אותם מותרות בלתי הכרחיים. וכאשר פוגעים בו פגעים בדרכו אלה שהולך בהם, הוא מתלונן על גזרת האל, מגנה את הזמן ומתפלא על מיעוט הצדק שלו, איך לא עזר לו להשיג הון רב וגו'.."

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

העשרה - המלצה לצפייה בנושא צדק סביבתי:

ניתן לצפות [בהרצאתו הקצרה](#) (כ-15 דק', להתחיל מדקה 30: 1) של פרופ' דני רבינוביץ' מאוניברסיטת תל אביב. פרופ' רבינוביץ' עוסק בהשפעות החברתיות, הכלכליות והפוליטיות של ההתחממות הגלובלית ומשבר האקלים ובסוגיות של "צדק סביבתי". מעניין בהקשר זה לציין את השילוב של שלושת סוגי הרע אליהם הרמב"ם מתייחס וכיצד הם באים לידי ביטוי בהרצאה. משבר האקלים והתופעות הנלוות לו מהווים חלק מעולם הטבע (בצורת, מזג אוויר קיצוני, הוריקנים, עלייה במפלס המים ועוד...), כלומר הם חלק מעולם הכיליון, תופעות טבעיות, לא מעשה ניסים ולא חורגות מחוקי הטבע. מאידך, ברי כי המשבר הזה בטבע נגרם על ידי התנהגותם של בני אדם (בעיקר הרע השלישי, בהקשר לאי הנכונות של רבים מאתנו, אנשים פרטיים ותאגידים כמו, לוותר על אורחות חיינו המזהמים, מסיבות כגון נוחות, התמכרויות, וכמובן תאוות בצע). בהרצאתו, פרופ' רבינוביץ' מתייחס גם לחוסר השוויון במשבר אקלימי בהווה ובעתיד, כאשר מלחמות ומשברי הגירה רבים ייגרמו בשל מצב משברי מתמשך זה (רעה מהסוג השני).

הרע כ"היעדר טוב" (מורה נבוכים, חלק ג', י')

בעמ' 112-114 מופיע הסבר ממצה של תפיסת הרמב"ם של הרע כהיעדר. אנחנו ממליצים למורה לקרוא בעיון את דברי ההסבר שבספר, אך לא לקרוא עם התלמידים את דברי המבוא בכללותם, משום שכאמור הם ממצים את הכתוב בטקסט המקור שהתלמידים עומדים להתמודד עמו.⁵ בעמ' 112 נשאלת שאלה משמעותית, שכדאי לפתוח איתה את הלימוד: טענתו של הרמב"ם שלא ניתן לראות באל אחראי לרע בעולם וכי את הסיבות לרע ולסבל יש לחפש בבחירתו של האדם... ואולם עדיין נותרה שאלה פילוסופית לא פתורה: אם האל הטוב הוא כל יכול וברא עולם טוב, כיצד ייתכן שיש רע בעולם? או בניסוח אחר: מדוע האל הכל יכול והטוב המוחלט לא ברא עולם שבו אין כלל אפשרות לרע (כל סוג של רע, אם טבעי ואם שמקורו אנושי וקשור בתאוות וכו').

יש לשים לב להבדל שבין שתי השאלות! בעוד בטקסט הקודם שנלמד, הרמב"ם דן **במקור האחריות לרע בעולם** והאיר את עינינו לכך שרוב הרע בעולם מקורו באדם עצמו, אם מפני שהוא לא מצליח להשתחרר מהראייה האנתרופוצנטרית שלו, ואם מפני שהוא, כמו רוב בני האדם, נכנע לתאוותיו ומביא על עצמו רעה, בטקסט שלפנינו הרמב"ם מציג את **"הרע" כחלק אינטגרלי מ"מציאות ההתהוות והכיליון"**, כלומר כדבר שמתקיים (או יותר נכון, לא מתקיים) בבריאה עצמה. "הרע" יהיה אותו היעדר, אם היעדר שנובע מכיליון או מפוטנציאל שטרם מומש או פוספס. זוהי טענה אונטולוגית, כלומר- טענה אודות עצם ההווה, שכוללת בתוכה גם אלמנט של כיליון ושל ההיעדר.

⁵ המלצה למורה: [בהרצאתו של פרופ' משה הלברטל בנושא בעיית הרע וההשגחה בהגותו של הרמב"ם](#).

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

בפרק הקודם רמב"ם עשה מהלך רציונלי בו ניסה להבין את מקור הרע בעולם, והגיע למסקנה שהאחראי על מרבית הרע בעולם איננו האל שברא אותו, אלא בני האדם וחולשותיהם. בפרק זה רמב"ם יתקוף את שאלת הרע מכיוון אחר, יותר פילוסופי.

תרגיל מתודי להצגת מושג ה"היעדר":

נכנסים לכיתה, מכבים את האור, ושואלים מה קרה בכיתה? (כיבית את האור, יש חושך... כלומר כאשר האור נעדר ישנו חושך)

או לחילופין: המורה יבקש מהתלמידים שקט מוחלט. כשיש שקט מוחלט בכיתה, שואלים את התלמידים: מה נדרש היה כדי שיהיה שקט? שלא יהיה רעש. כלומר שקט = אין רעש. איך אני מסביר את זה? ← אין רעש! איך יוצרים את השקט? מפסיקים את הרעש. כאשר הרעש נעדר, יש שקט.

ניתן לבקש מהתלמידים לחשוב על דוגמאות נוספות למשהו שנוצר רק כתוצאה מהיעדר של משהו אחר (לדוגמה: קור (=היעדר מקור חום), בלי אור אין צל (ראו תמונה בעמ' 120 ולהלן).

על הלוח כתבו: "היעדר" = מלשון נעדר; חסר: היעדר לא נוצר, **אלא שהוא מייצג מצב שלא קורה בו כלום!** (למשל: שקט-מפסיקים את פעולת הדיבור). גם חושך - לא קיים כישות עצמאית, ואינו קיים כשלעצמו, אלא הוא תוצר של חוסר אור. למשל עיוורון - יש היעדר של הראיה.

מדרש תמונה – החור שבביגלה (עמ' 114)

התבוננו עם התלמידים בביגל שבתמונה. שאלו - האם יש חור בביגלה? נסו להשתמש בתשובתכם במונח 'היעדר'. כדאי כהמשך למהלך, לתת לתלמידים לענות על שאלות 1-5 בעמ' 118. התמודדות עצמאית עם הטקסט היא אפשרית בשלב זה של הלימוד. חשוב לעבד עם התלמידים את התשובות לשאלות במליאה. להלן:

שאלה 1: "פעולה" היא משהו אקטיבי שיוצרת באופן ישיר תוצאה. יש מאחורי הפועל "פועל" כלשהו, יש אקטיבי שיזם או עשה פעולה X שהובילה לתוצאה Y. לעומת זאת ההיעדר הוא לא דבר שיוצרים אותו אלא הוא מצב שפעולה אחרת לא מתקיימת – כשלא נוצר כלום ממנה. אנו נוהגים לומר על מי שביטל פעולה, שהוא יצר את היעדר הדבר, למרות שההיעדר אינו דבר נמצא. למשל: אנחנו מתייחסים לחושך או לעיוורון כדברים קיימים, למרות שאינם אלא העדרים ולא דבר כשלעצמו (העדר אור, העדר ראייה).

הערה: בתחילת הקטע בעמ' 115 (שורה 4) הרמב"ם כותב: "אנו אומרים שמי שהסיר את העמוד הניע את

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

הקרש". חשוב להתייחס למילה "אומרים". חלק גדול מן הטעויות הפילוסופיות, הפסיכולוגיות, הרוחניות והדתיות שמתרחשות בחיינו קשורות בשימוש הלא מדויק בשפה. אכן, בני אדם אומרים דברים, כגון "יש רע", אך למעשה רע הוא היעדר טוב. הרע איננו ישות פעילה כשלעצמה (כפי שתבויות רבות האמינו ועודם מאמינים ב'כוחות רוע' שפועלים בעולם). שינוי לניסוח מדויק יותר (רע הוא אין, היעדר) הוא גם שינוי העמידה של האדם בעולם נוכח הרע.

שאלה 2 סעיף ב': לפי פירוש הרמב"ם, האל עונה למשה בטענה הבאה: אני הוא שהבאתי את האדם לידי מציאות, לרוב מציאות זו כוללת את סגולת הדיבור, אך לעתים לא. האל לא יצר את האילמות וכבודות הפה, הוא יצר את חומר האדם וסגולת הדיבור שלו. היעדר תכונה זו היא האילמות, אך אין זה נכון לומר שהאל יצר את האילמות! דוגמא להמחשה: אדם אשר נמנע מלהציל אחר ממוות, נאמר עליו שהוא הרג אדם זה, אך למעשה הוא לא הרג אותו, הוא נמנע מפעולה אחרת. כך במקרה של האל ושל אילמות, או עיוורון, אנחנו נוטים לומר: מדוע האל עשה את X אילם או עיוור? אך למעשה האל לא עשה זאת, אלא בבריאת החומר והאדם לעתים יש היעדר של סגולות, כי בניגוד לאלוהות המופשטת, הרוחנית, המושלמת, כל דבר העשוי מחומר – יכול להתקלקל ולהתכלות.

שאלה 3: "הרעות כולן הן העדרים": כל רע הוא רק היעדר של דבר או של מצב טוב. למשל מוות זה היעדר חיים.

שאלה 4: טענתו של הרמב"ם כלפי פעולותיו של האל היא שהאל אינו יוצר רע - כלומר מעשיו אינם מכוונים בכוונה ראשונית ליצירת רע. כל אקט הבריאה וכל מעשיו הם מעשים של טוב. אמנם המציאות הזו אינה תמיד נעימה לפרט מן הפרטים ושולטים בה גם חוקי ההתהוות והכליון, אבל כמציאות, כ-יש, היא טובה.⁶

שאלה 5: אמנם החומר הוא נשחת, רע (היעדר) נדבק בו והוא עובר תהליכי כיליון. חסרונותיו ברורים, בודאי בהשוואה למימד הרוחני, האידיאלי, האלוהי - בו אין שינוי וכליה. אך יתרונותיו של החומר הן תוצאה של חסרונותיו: הימצאותם של המוות וההיעדר כחלק מ"ממלכת החומר" יש בהם כדי להניע התחדשות ותנועה בעולם. כך ניתן להבין אמירה משונה כביכול כגון זו של רבי מאיר - יש צד חיובי בכליה ובמוות.

שאלה 6: ייחוס רע לאלוהים מתנגש עם עקרונותיו הפילוסופיים של הרמב"ם ותפיסת האל שלו. האל שונה באופן מוחלט מן העולם, אין בו ריבוי ושינוי (הוא לא מחליט ביום א' לעשות טוב וביום ב' לעשות רע), אי אפשר לייחס לו תארים כגון "רע", "טוב", "גדול", "חסיד", אלו רק דימויים והם בעייתיים מבחינה פילוסופית.

⁶ כדאי לציין בפני התלמידים את פירושו של הרמב"ם לגבי אחת ממידותיו של האל, "רב חסד", כפי שמופיעות במסורת היהודית. לפי הרמב"ם חסדו של האל הוא בכך שעל אף שלא היה זקוק למציאותו של העולם, באקט של חסד הוא ברא אותו, לפני משורת הדין. כלומר, כל המציאות, באשר היא יש ולא אין, היא תוצאה מאקט של חסד.

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

כמו כן, הטענה שיש צד טוב וצד רע לאלוהות היא מבחינת הרמב"ם טענה אלילית ממש ונוגדת המונותאיזם הפילוסופי – רציונלי הטהור שלו. האל חייב להיות אחיד, מופשט, נצחי.

לסיכום קטע זה: כדאי לשאול את התלמידים: כיצד הם מגיבים לטענה כזו - "אין באמת רע במציאות, אלא המציאות כולה טובה"? כמובן שיש משהו מתריס בטענה זו, שהרי כל הניסיון שלנו כבני אדם עומד כנגד טענה זו. כדאי להזכיר גם כאן את הביוגרפיה של הרמב"ם - כאדם שחי חיי פליט במשך שנים עם משפחתו, כאדם שאיבד את אחיו ואף העיד על עצמו שהתאבל עליו במשך שנה, כיצד אדם כזה, למוד ניסיון רע, טוען טענה כזו? שאלו - האם יש יתרונות לתפיסה כזו? מהם חסרונותיה?

ההיעדר שבאחריות של האדם (מורה נבוכים, חלק ג', י"א) – עמ' 121

לפני הקריאה של קטע זה כדאי להזכיר לתלמידים את שני סוגי הרעות שהרמב"ם מציין ככאלו שהאדם מקורם: **הרע החברתי** שבני אדם גורמים אחד לשני (במישור הפוליטי, הכלכלי והחברתי) **והרע האישי** שבני אדם גורמים לעצמם.

קראו את ההפסקה הראשונה (שורות 1-6) במליאה ושאלו: איפה בקטע מופיעים שני סוגי הרעות שכבר דיברנו עליהם? לאחר הזיהוי של התלמידים את סוגי הרעות בטקסט כדאי לרשום על הלוח את הציטוט הבא: **"אף הן נובעות מן ההיעדר"** ולשאל: היעדר של מה?

יש לשים לב לשאלה **מספר 2 בעמ' 123**: ישנם שני משלים שהרמב"ם משתמש בהם: משל העיוור ומשל הראייה והעין.

משל העיוור: כפי שהעיוור (חסר הראייה) יכול לפגוע בעצמו ובאחרים בשל היעדר סגולת הראייה, כך הטיפש, בשל היעדר חוכמתו יפגע בעצמו ובזולתו.

משל הראייה והעין: הרמב"ם משווה את פעולת הידיעה לפעולה המייחדת את האדם (הפעולה המובילה לתכלית סופית של האדם, הצורה האנושית שלו, צלם האלוה שבו). כפי שפעולת הראייה היא הפעולה הייחודית לעין. עין שאין לה את פעולת הראייה היא במידה רבה איננה עין טובה או מוצלחת, משום שהיא לא מממשת את ייעודה, את צורתה. כך האדם נעדר התבונה לא מממש את צורתו, הוא חסר, וחיסרון זה משפיע על כל אורחות חייו.

כמו כן, חשוב מאוד לקיים דיון בכיתה **בשאלה מספר 4**: האם לדעתכם יש קשר בין טיפשות לרוע? ראשית, כדאי לאפיין מהי בכלל "טיפשות" מבחינת התלמידים? להגיע להסכמה רחבה לגבי מושג זה בכיתה. יש לשים לב: ניסוח השאלה מבלבל קצת: רמב"ם מדבר על רעות ולא על רוע (EVIL). אצל הרמב"ם

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

התבונה אמורה להדריך את האדם בכל אורחות חייו ולכן היעדרה יוביל לרעות בחייו של האדם וזולתו, משום שבהיעדר התבונה, היצרים והתאוות ישלטו באדם.

לגבי המושג "רוע": ניתן לשאול, האם עבור רוע צריך דווקא חכמה וכוונה, ולא דווקא "טיפשות"? (לרוב דמות הרשע בסרטי ג'יימס בונד איננה של אדם טיפש, אלא דווקא של אדם חכם וערמומי). האם בכל זאת יש משהו בתבונה וידע אמיתי שיכול לחסן את האדם מפני "רוע", של אחרים? שלו עצמו? כדאי לאפיין מהי בכלל "טיפשות" מבחינת התלמידים?

שאלה 5: ברגע שתמלא הארץ דעה, בני האדם ינהיגו בתבונה את העולם. מכיוון שהתבונה מביאה את האדם לאמת, והאמת היא אחת, יסתלקו רוב האיבות והריבים. כלומר, השיח התבוני הוא המפתח לשלום עולמי!

אנו ממליצים גם לענות במליאה על **שאלה מספר 7** ולבקש מתלמידים לשתף בתשובותיהם על הלוח. תוכלו לצלם גם את הלוח בסוף הדיון ולשלוח לתלמידים (וגם אלינו למייל או [לפייסבוק](#)!).

כמו כן, אפשר לשאול את התלמידים האם התובנות שהעלו קשורות לתבונה ולידע פילוסופי, או שמא הן תובנות אחרות (למשל אינטליגנציה רגשית, אמפתיה וכדומה).

שאלה 8: ייתכן והרמב"ם היה מפרש רעיון זה של חז"ל כך: התורה היא אכן התרופה, אך לא כולה, במובן זה שהיא אמצעי לניהול אורח חיים נכון יותר ומאוזן יותר, ולניהול חברה תקינה יותר. בסופו של דבר ההשגה השכלית, התבונה, היא התרופה. התורה היא אמצעי.

ר' יהודה הלוי ותשובתו לשאלת הרע (ספר הכוזרי, מאמר שלישי, א' - י"א) – עמ' 124

על מנת לקבל תמונה מקיפה על ספר הכוזרי ומפעלו ההגותי של רבי יהודה הלוי אנו ממליצים למורה לצפות [בהרצאותיו של פרופ' משה הלברטל על ספר הכוזרי](#).

ישנם הבדלים רבים ומשמעותיים בין תפיסת העולם של ריה"ל ובין תפיסת העולם של רמב"ם (שהיה ילד בן 6 כשריה"ל נפטר). ואולם, דווקא בנושא החיים בעולם הזה, ויופיים, למרות הקשיים – יש דמיון רב בין דברי רמב"ם וריה"ל, אם כי סגנון הכתיבה שונה זה מזה, לחלוטין: ריה"ל אמנם היה רופא, אך גם משורר, ובחר להציג את תפיסותיו בספר במסגרת סיפורית-עלילתית, ואילו רמב"ם שואף לכתיבה פילוסופית מובנית וברורה שאינה נוטה לרגשנות.

בדומה לרמב"ם, גם ריה"ל מתמודד עם ביקורת אפשרית כלפי האל, לאור מציאות הרע בעולם: ואולם עם הצגת דמותו של "החסיד", המאמין שהעולם טוב, המאמין בהשגחת האל ובתורת הגמול, הוא מקבל עליו

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaaq@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

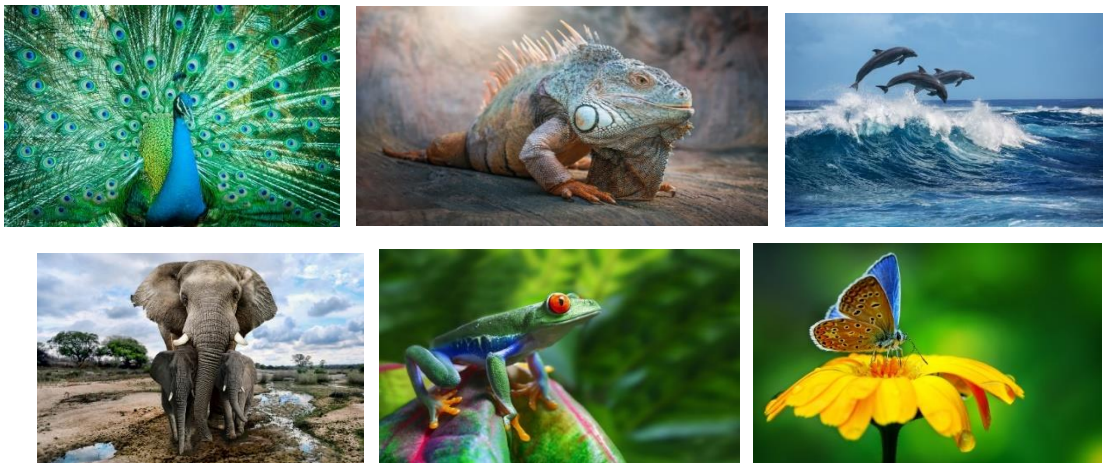
את הרע כמהות שהבנתה נמצאת מעבר להכרתו. לדבריו של הריה"ל, החיים מתוך אמונה זו - שהרע הוא חלק מסדר העולם, וסיבת הרע היא אלוהית ואינה מובנת לאדם, תביא את המאמין לשלוות נפש בנוגע לרע. בפסקה הראשונה, **בעמוד 125**, ריה"ל מדגיש את החשיבות של אהבת החיים בעולם הזה, והשאיפה לבריאות ואריכות ימים. על האדם לאהוב את חייו בעולם הזה, שאלוהים ברא כטוב, למרות שלעיתים הוא נתקל ברוע, סבל וקשיים. גם ברגעי הקושי אין לפנטז על "העולם הבא" ולשאוף להגיע אליו במהירות, אלא ליהנות מהטוב שקיים בעולם.

בפסקה השנייה, **בעמ' 126**, ריה"ל מדגיש שלא מספיק ליהנות מטובו של העולם, אלא שיש להתנהל בו כאדם שיודע שיש מי שרואה את כל מעשיו, צופה בו – וייתן לו עונש או גמול לפי מעשיו. גישה זו לא מוזכרת כלל בקטעים שקראנו אצל רמב"ם, ולא בכדי: ריה"ל פונה להמוני עם ישראל, ומשימתו לחנך אותך להתנהג באופן מוסרי והולם, תוך כדי שהוא מדגיש שיש **עין רואה, יש השגחה, יש שכר ועונש, יש תורת גמול**. הרמב"ם, שפונה לקהל משכיל ומצומצם יותר, מחנך את האדם לעשיית טוב מתוך רצונו להיות בעל שלמות, להיות מאושר. השכר והעונש הם פועל יוצא ממעשיו, ולא כתוצאה מישות עליונה וחיצונית לאדם שתעניש אותו במקרה ויעשה רע.

הקטע המובא **בעמוד 126** הוא שיר הלל לחכמת חוקי הטבע שהתקין הבורא בעולם. לעיתים נדמה שיש עוול גדול בהריגה וטריפה של בעל חיים אחד את משנהו, אך זהו חלק מגלגל החיים, ואסור לשכוח את "התמונה הגדולה". כאמור, הדברים משתלבים בדברי רמב"ם, אך סגנון הכתיבה של הריה"ל ציורי הרבה יותר.

הצעה לפעילות: תוך כדי לימוד קטע זה להראות את השיר "**מעגל החיים**" מהסרט "מלך האריות".

מדרש תמונה - עמוד 127

התבוננו בתמונות. בחרו בתמונה האהובה עליכם.

התחלקו לזוגות, כל אחד יספר לשני מדוע בחר בתמונה זו? מה הוא אוהב בה?

כותבים: אסף דה-פריס, זמרת דפני

תודה לכל המורים ששלחו וסייעו בחומרים לימוד ועזר.

מוזמנים לשלוח חומרים נוספים: taliaag@education.gov.il

מדריך למורה "הטוב והרע בהגות היהודית"

פרק רביעי – הטוב והרע בפילוסופיה היהודית של ימי הביניים

קטע העשרה: סיפורו של נחום איש גס זו (תלמוד בבלי, מסכת תענית, דף כ"א, ע"א) – עמ' 128

רבי יהודה הלוי מזכיר את נחום איש גס זו בהקשר של מדרגה רוחנית גבוהה המקבלת כל צרה בשלוות נפש ובחיוב. הסיפור המובא בעמ' 128 ממסכת תענית, מתאר את דמותו של נחום איש גס זו כצדיק חולה ומוגבל, אשר את מצבו הרע הוא גרם לעצמו, כעונש על התעלמותו הזמנית מבקשת עזרה של אדם עני אשר בא מולו. השאלות המלוות את הטקסט בחלקן הן ברובן שאלות הבנה בסיסיות ולכן נתעכב על החשובות שבהן: **שאלה 5:** ניתן לומר שברקע קיימת תפיסת גמול, צדיקותו של נחום איש גמזו מונעת את נפילת הבית למשל. עם זאת, עונשו הוא תוצר של בקשתו, ולא עונש מן השמיים כמו במונח המסורתי של הרעיון.

שאלה מספר 6: דמותו של נחום איש גמזו נתפסת פה כדמות חיובית, ומעשיו אינם נתפסים כמעשים שליליים. עם זאת, יש לציין שאין התלמוד משבח אותם.

שאלה מספר 7: ניתן בהחלט ללמוד מן הסיפור על החשיבות שראה נחום איש גמזו (ואולי גם מנסחי הסיפור) במצוות הצדקה ובקיומה בזמן. העיכוב הקל במתן העזרה ייתכן וגרם ליציאת נשמתו של העני.

מומלץ בחום לתת לתלמידים לעבוד על משימת הסיכום של הפרק (בעמ' 131-132), זאת על מנת לחבר אותם למבט העל של הספר על מושגי רע וטוב בהיסטוריה של המחשבה היהודית.